

Слободан Селинић
Институт за новију историју Србије, Београд
slobodanselinic@gmail.com

[https://doi.org/10.18485/ai_san_o_gradu.2019.ch5323.1\(=163.3/.6\)\(497.1\)"196/197"](https://doi.org/10.18485/ai_san_o_gradu.2019.ch5323.1(=163.3/.6)(497.1))
323(497.1)"196/197"

ОДГОВОР БЕОГРАДСКИХ ПИСАЦА НА „ДЕКЛАРАЦИЈУ О НАЗИВУ И ПОЛОЖАЈУ ХРВАТског КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА“ 1967.¹

У чланку је описан значај „Декларације о називу и положају хрватског књижевног језика“ из марта 1967. за распламсавање националних спорова у Југославији, као и одговор групе српских писаца („Предлог за рамишљање“). Истакнуто је нејединство српских писаца и уочене су поделе на оне који су подржавали Савез комуниста Србије у политици немешања у догађаје у Хрватској и положај Срба у тој републици, и на оне који су били забринути за српски народ у условима нарастајућег хрватског национализма.

Кључне речи: Кључне речи: језик, Југославија, Србија, Београд, 1967, Борислав Михаиловић Михиз, Антоније Исаковић, Душко Радовић, Зоран Гавриловић, Матија Бећковић, Брана Црнчевић.

У другој половини шездесетих година 20. века унутрашњи југословенски сукоби су имали политичку, економску и националну компоненту. На дневном реду су били реформа федерације, унутрашњи сукоби међу

1 Чланак је део пројекта број 47027 „Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници“, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

републикама и спорови на релацији републичка извршна већа – СИБ. У том тренутку су се посебно издвајала нераумевања међу републикама око опстанка „државног капитала“, Фонда за неразвијене и савезних инвестиција, као и сукоб словеначког руководства и СИБ-а око „цестне афере“. Државни врх је поседовао податке о покушајима Словеније да набави оружје у Француској, мимо ЈНА, и о везама словеначког врха са клерикалном емиграцијом. Економске тешкоће, учестале обуставе рада у предузећима, неликвидност привреде, затварање економија у републичке оквири, неуједначен економски развој појединих делова државе су додатно оптерећивали односе међу републикама, претварајући различите економске интересе у политичке спорове и оптужбе о узајамном искоришћавању. У току је било уставно преобликовање земље и политичка трансформација Савеза комуниста, који је настојао да се реорганизује и одговори изазовима југословенске стварности. Албанаца за републиком и све тежи положај Срба и Црногораца у покрајини, спорови око изградње Ђердапа 2, „језичко питање“ покренуто Декларацијом о називу и положају хрватског књижевног језика Матице Хрватске и одговором Удружења књижевника Србије у виду Предлога за размишљање (АЈ, 837, II-1/175, Petranović 1988; Димић 2001).

Национално питање је у Југославији већ било отворено. Албански политичари су истакли захтеве за републиком на Косову. Из јужне српске покрајине је већ почело исељавање и протеривање Срба и Црногораца. У марту 1967. је национално питање заоштрено када је у први план избило „језичко питање“ захтевом из Хрватске да се српско-хрватски језик подели и пренебрегавањем чињенице да је на територији Хрватске живео велики број Срба, који би у случају усвајања хрватских

захтева, смели да службено користе само хрватски језик. Група српских писаца није прећутала овај изазов, већ је одговорила.

Група хрватских интелектуалаца се успротивила Новосадском договору из 1954. о јединственом језику Срба, Хрвата и Црногораца, објавивши 17. марта 1967. у штампи „Декларацију о називу и положају хрватског књижевног језика“. Изводи из „Декларације“ су у штампи осванули дан раније. Документ је потписало 18 еминентних хрватских институција културе и науке, на челу са Матицом хрватском и Друштвом књижевника Хрватске, а подржао га је и Мирослав Крлежа. Документ се позивао на начело равноправности народа у Југославији и „неотуђиво право свакога народа да свој језик назива властитим именом“. Између осталог, наведено је да се у оквиру тенденција „етатизма, унитаризма, хегемонизма“ појавила и „концепција о потреби јединственог „државног језика“, под чиме је подразумеван српски књижевни језик. Захтевано је да се уставом утврди „јасна и недвојбена једнакост и равноправност четирију књижевних језика: словенскога, хрватскога, српскога, македонскога“, да се осигура доследна примена хрватског књижевног језика у „школама, новинству, јавном и политичком животу, на радију и телевизији кад се год ради о хрватском становништву, те да службеници, наставници и јавни радници, без обзира откуда потјецали, службено употребљавају књижевни језик средине у којој дјелују“. Тиме је отворено хрватско питање у Југославији, али и питање положаја Срба у Хрватској, који би у случају усвајања „Декларације“ морали да службено користе само хрватски језик. Декларација је била поднета Сабору СР Хрватске и Савезној скупштини СФРЈ у форми предлога за измену

устава (Jaroszewicz 2006, Николић 2012, Vučetić 2016, Селинић 2017).

На „Декларацију“ није било званичних реакција са српске стране. У складу са званичном партијском политиком да „свако очисти своје двориште“, тј. да се свака партија бори против национализма у својој републици, чекало се на реакцију хрватских партијских и републичких органа. Српско партијско руководство није званично реаговало на појаву декларације, али је одржавало везу са хрватским врхом (АЈ, СКЈ, 507/IV, Извршни комитет ЦК СКЈ, IV/11).

За разлику од српског руководства, група српских писаца није чекала. Искористили су седницу Удружења књижевника Србије да предложе одговор на декларацију, који ће бити назван „Предлог за размишљање“. Настао је у уском кругу писаца, махом око „Просвете“. Зоран Гавриловић је за предводника групе која је покренула „Предлог“ означио Антонија Исаковића, директора „Просвете“ и члана ЦК СКС. Петар Џацић је сведочио да је „Предлог“ написао помоћник директора „Просвете“ Борислав Михајловић Михиз, током ноћи у четвртак, 16. марта. У петак ујутро, 17. марта, донео га је у редакцију „Просвете“ и са њим упознао Петра Џацића, Антонија Исаковића, Свету Лукића, Милорада Павића и Момчила Миланкова, који су „стављали примедбе, преформулисавали неке реченице“ (Селинић 2017). Са тим папиром у џепу, чекали су од раније заказану редовну скупштину Удружења књижевника Србије, 19. марта.

Према тексту „Предлога“ који је објавила *Борба* 2. априла 1967. група српских писаца је подржала раздвајање два језика и захтевала да се избаце из званичне употребе називи српско-хрватски и хрватско-српски језик и спроведе равноправност ова два језика. Пола-

зило се од тога да је „Декларација“ значајан историјски документ који су претходно усвојиле најзначајније културне институције Хрватске и да се може сматрати „репрезентативном и мериторном“. Закључено је да се бечки и новосадски договор сматрају поништеним, да ће се „хрватски и српски језик развијати у пуној самосталности и равноправности...“ и да се ово има односити на све језике народа и националне азбуке (македонску и српску ћирилицу и правописе). Тражено је да Радио-телевизија Београд престане да „неовлашћено игра улогу централног југословенског студија“ и да у свом локалном програму уведе ћирилицу, а да се у заједничким емисијама Радио-телевизије Југославије паралелно употребљавају оба писма. Захтевано је и да се свим Хрватима у Србији и Србима у Хрватској уставом обезбеди право на школовање на свом језику и писму и по својим националним програмима, право на употребу свог националног језика и писма у општењу са органима власти, право на стварање својих културних друштава, завичајних музеја, издавачких и новинских предузећа, „једном речју право на неометано и слободно неговање свих видова своје националне културе“ (Селинић 2017).

Скупштина Удружења књижевника Србије је била месец дана раније заказана за 19. март 1967. На њу су писци дошли нејединствени, са различитим политичким и идеолошким убеђењима, али и неподељеном забринутостју због хрватске „Декларације“. Та забринутост није била праћена јединством у деловању којим би се на њу узвратило.

Састављачи „Предлога“ су на скупштини прикупили више од четрдесет потписа за свој текст. Међу потписницима су били Зоран Гавриловић, Бранко В. Ради-

чевић, Никша Стипчевић, Антоније Исаковић, Иван В. Лалић, Зоран Мишић, Александар Петровић, Борислав Михајловић, Света Лукић, Брана Црнчевић, Љубомир Симовић, Матија Бећковић, Светлана Велмар-Јанковић, Слободан Стојановић, Бранимир Шћепановић, Радослав Златановић, Петар Џацић, Божидар Шујица, Миодраг Шијаковић, Мира Алечковић, Стеван Раичковић, Милорад Павић, Зуко Џумхур, Момо Капор, Живорад Михаиловић Шиља, Момчило Миланков, Душан Радовић, Васа Поповић и др. Његови аутори су сматрали да је СК изгубио битку на националном плану. По њиховом мишљењу „Декларација“ је била прави одраз расположења не само у редовима хрватске културне и научне, већ добрим делом и политичке јавности, што је значило да су оптуживали хрватски СК да се солидарисао са текстом декларације. Српском руководству су пребацивали недостатак осећања за национални проблем Срба, како у Србији тако и другде, инфериорност, комплекс кривице за великосрпство, бирократско игнорисање националног осећања, традиције, културног наслеђа и сл. Сматрали су да су угрожена права и интереси Срба, посебно у Хрватској. На одговор хрватској страни терали су их и гнев због сталног натурања Србији хипотеке „великосрпског хегемонизма“ и забринутост за судбину Срба у условима сталног јачања хрватског национализма. Иван Ивањи је неке потписнике оптужио да су у кулоарима изражавали мишљење да је тај акт потребан како би се „хрватска страна научила памети“. Више извора, међу њима и Вукашин Мићуновић, наводи да је, прикупљајући потписе за време паузе, Борислав Михаиловић-Михиз неким члановима Удружења постављао питање: „Знате ли ви који је највећи српски град?“. Не чекајући одговор, сам је одговарао: „Јасеновац“. Михиз је говорио о томе „шта

су Хрвати згрешили према Србима од 1945. године до данас“. Подсећао је да су Срби „на ломачи спалили речник Милоша Московљевића, а они сад хоће тако, е па кад они хоће тако ми ћемо сад овако“ (АС, СКС, Централни комитет, 1966–1990, кутија 2, Девета пленарна седница ЦК СКС одржана 21. априла 1967. године, II свеска; АЈ, 837, КПР, II-4-6/29).

Присутне је са текстом одговора упознао Зоран Гавриловић. Узбуђен, у емотивном наступу, прочитао је текст и имена потписника. Рекао је да има „по мало тужно задовољство“ да у име групе писаца и интелектуалаца предложи текст који би био „нека врста нашег одговора на декларацију о праву хрватског језика“. Потенцирао је озбиљност ситуације у којој је дошло до спора око језика. Оградио се да је тај одговор био само у име групе писаца која га је потписала. Тврдио је да се није радило о резолуцији већ о предлогу и да се о њему није морало одмах дискутовати већ на следећем састанку, „јер се ради о крупним питањима“ (АЈ, 837, КПР, II-4-6/29, 21. III – 25. V 1967).

Међу потписницима је постојала група непоколебљивих поборника одговора на национализам у Хрватској. Били су оштри и према хрватској страни и према политичком врху, како хрватском тако и српском. То расположење је најбоље описао Добрица Ћосић, који није био на скупштини. За Ћосића је политичка хипокризија хрватског руководства достигла врхунац у осудама „Декларације“, јер су њени инспиратори и стимулатори за трен ока постали њени тужиоци. Тиме је алудирао на то да су „Декларацију“ инспирисали хрватски политичари (Ћосић 2009).

У дискусији на Скупштини УКС-а оштрином се истицао Душан Радовић. Говорио је одлучно и позивао српске писце да не буду наивни. Није веровао да

је „Декларација“ настала случајно. Оштрицу напада је усмерио на политичаре, тј. и српску и хрватску партију, на власт. Хрватске је осуђивао да су подржали „Декларацију“, а српске да су покушали да спрече српски одговор на њу. Политичарима је поручио да су изгубили битку на „другом терену“ и да немају права да говоре на скупу књижевника, јер је „Декларација“ била политички проблем и требало је да га реше на адекватном месту. Окривио је политичаре за насталу ситуацију и закључио да је „аморално и недостојно да нам они држе данас овде лекције“ (ИАБ, ГК СКС, к. 533, 1967. III 19; Vučetić 2016; Vuković 1989).

Тамо где је стао Радовић, наставио је Михиз. Одбацио је захтеве за повлачење „Предлога“ и негирао да је он био шовинистички. Сматрао је да је Новосадски договор био мање репрезентативан од потписа 18 институција Хрватске. Упозорио је да је Друштво књижевника Хрватске 1966. прогласило себе, с још седам институција, једино мериторним да се стара о хрватском језику и да нико од хрватских политичара тада није реаговао. Захтеве из „Предлога“ да се Србима у Хрватској и Хрватима у Србији омогући да уче на свом језику бранио је „тенденцијама свих нових мера које се у овој земљи спроводе за све нације“, па није видео разлог зашто Срби и Хрвати не би имали то право. ТВ Београд је оптужио да је на „великосрпској страни“ зато што натписе исписује латиницом, јер би у противном тај медиј писао азбуком народа коме припада. Закључио је да ниједна српска институција без референдума народа није имала право да уведе латиницу у званичну употребу. Додао је: „Немојте ми тврдити да је ћирилица писмо које свет не разуме, ћирилица је давно престала бити провинцијално писмо, ћирилицом се, господо, пише у космосу и на месецу“. Јован Христић није био

тако оштар, али није хтео да повуче потпис и сматрао је да текст није дефинитиван. Бранимир Шћепановић је на специфичан начин бранио „Предлог“. Тврдио је да је то ироничан одговор којим се желела показати апсурдност захтева „Декларације“. Сматрао је да би примена „Декларације“ довела до апсурда да се оснивају школе за Србе у Хрватској и Хрвате у Србији. То је за њега била „иронија“ и „црни хумор“. Одбацио је нападе да је „Предлог“ био шовинистички текст. Одговарао је Кишићу и подсетио да је и он комуниста. Острашћеност је видео управо код оних који су тврдили да је „Предлог“ био шовинистички. Сматрајући да је „бољи језички развод него лош брак“, Александар Петров је одбацио став из „Декларације“ да је хрватски језик био потчињен српском. Није желео да нико из Србије силом намеће Хрватима језик који ће сматрати својим, али је задржавао право да се на став из Загреба одговори и да се предоче последице раздвајања језика (Vučetić 2016; Селинић 2017).

Ставовe аутора „Предлога“ многи српски писци нису подржавали. Сматрали су да на хрватски национализам није требало одговарати истом мером. Страховали су да је угрожена будућност југословенске заједнице и да су и „Декларација“ и „Предлог“ ударили на „братство и јединство“. Подржавали су партијски став. Иван Ивањи је противљење „Предлогу“ и раздвајању два језика правдао подсећањем да су писци били први који су почели да говоре о југословенству. Колегама је говорио о томе да је за правог писца већа корист ако са више страна користи језичко благо. Зато се залагао за даље „развијање“ и бечког и новосадског договора, а не њихово „растурање“ (АБ, ГК СКС, кутија 568, 1, 1967). Радоња Вешовић је одбио да потпише „Предлог“ зато што је њиме „Декларација“ била прихваћена као

коначна ствар и зато што се национализмом није могло одговорити на национализам. Упозорио је да је читаву Југославију као земљотрес дрмала „мистерија национализма“ и да је то била спекулантска теза о „подели слободе, о подели револуције на окућнице“. „Предлог“ су осудили и неки писци, пореклом из Хрватске. Наглашавајући да је Српкиња из Хрватске Роксанда Његуш, која је и започела дискусију о „Предлогу“, истицала је да јој није потребна заштита Скупштине Србије да би говорила својим језиком: „Пустите ви Србе и Хрвате у Далмацији да нађу заједнички језик како ће решавати своје проблеме, а немојте ви доливати уље на ватру једног шовинистичког беса и једне шовинистичке стихије. Зашто доливате уље на ватру кад знате шта нас је та ватра коштала?“. Њене речи су дочекане са доста одобравања и аплаузом. Имале су посебну политичку тежину, јер је она била Српкиња из Хрватске. И Владимир Буњац је своје противљење „Предлогу“ ојачао подсећањем да је Србин из Хрватске. Предлагао је да се на „Декларацију“ не одговара никако и тврдио да то није историјски, већ назадан и погрешан документ. Тражио је да се о „Декларацији“ не расправља у афекту и бесу (Vučetić 2016, Селинић 2017).

Остоја Кисић је на Скупштини УКС-а говорио са много горчине о томе да је дошло време да се плаши као Југословен: „То је ужасно када у човеку Југословену поразе Југословена. Две најјаче нације у Југославији могу организовањем (...) оваквих скупова да је заваде у перспективи од врло много година“. „Предлог“ је осудио као „националистички“ и „изазивачки“ акт. Посебно је апеловао на комунисте да га не прихвате и тражио да се са свим комунистима потписницима разговара на састанцима њихових основних организација. Председавајући га је упозорио да тај предлог може послати

Градском комитету, док је Удружење књижевника организација која није базирана на припадности „овој или оној друштвеној организацији“. Аргументе хрватских и српских интелектуалаца Кисић је одбацио и ставом да би и два суседна села могла за 20 година да направе два језика ако би то од њих било тражено. Душан Баранин се устремио на Матију Бећковића: „Матију Бећковића молим да се не смеје, јер он се смеје као луд на брашно на свашто а узима себи право о свему да суди. Ти уопште представљаш и неморалног и аморалног човека (...) Матија Бећковићу, ја се удем с тобом и друкчије обрачунати ако треба, јер ти си добио и микрофон с Душаном Радовићем, и телевизију и све у овој земљи да можеш нападати све што се не сме нападати или радити“. Говорио је о „разјареним страстима неодговорних силеција, мангупа и људи који не мисле о будућности и ове земље и овог народа“. У име генерација које су у јединство српског и хрватског језика уградиле своје кости, одузимао је право било коме са српске и хрватске стране да то јединство нарушава. Предлагао је да се остави време хрватским институцијама да одговоре на „Декларацију“, као и да се сачекају реакције из других делова државе у којима се говорило српскохрватским језиком. Апеловао је да се до тада не распаљују страсти, већ да се наступа „мирније, сталоженије, паметније“ (ИАБ, ГК СКС, к. 533, 1967. III 19).

Неки потписници „Предлога“ су у наступима на Скупштини УКС-а били благи, колебљиви и одмах су се одрекли свог потписа. Мира Алечковић је „Предлог“ означила за праведан револт људи који су се од малих ногу борили за српскохрватски језик и позвала се на чињеницу да је 18 институција потписало „Декларацију“, а „политички форуми“ нису реаговали да то спрече на време, али је додала да повлачи потпис и

позвала друге потписнике да то учине. Тај гест је правда тине да њихова жеља није била да одговоре „патетично“ и шовинизмом на шовинизам. Позивала се на своје познанство са Миком Трипалом и поменула да се и испод „Предлога“ потписала латиницом. И Зуко Џумхур се поколебао. Он је био од оних који су потписали „Предлог“, а нису га прочитали (Vučetić 2016; ИАБ, ГК СКС, к. 533, 1967. III). Потенцирао је специфичност БиХ и тражио да се негује српско-хрватски језик на том подручју, на коме се „ако се ради непромишљено лингвистичка питања решавају одсецањем језика и глава“. Тражио је да се не заштрава ситуација ни из Београда, ни из Загреба, док се не чује став из Сарајева. Упозорио је на апсурдност до које може довести стварање шест званичних језика у Југославији: „један млад човек може само бити идиот па да тих шест језика учи. Боље му је да научи француски, енглески, немачки, руски итд“ (ИАБ, ГК СКС, к. 533, 1967. III 199). Ту колебањима није био крај, па су наредних дана своје потписе писмима штампи или Градском комитету Београд повукли и Живорад Михаиловић, Раде Николић, Душан Анђелковић, Радивоје Пешић, Божидар Шујица, Жика Лазич, Васа Поповић. Гојко Јањушевић је повукао потпис на састанку војвођанске секције УКС-а у Новом Саду 31. марта (Селинић 2017).

Дискусија о „Предлогу“ је била оштра и жучна. Присталице овог одговора на „Декларацију“ су остали у мањини и он на скупштини није усвојен.

Скупштини су присуствовали и представници СК Србије – Милојко Друловић, члан ИК ЦК СКС, и Милан Вукос, републички секретар за културу. За њих је одговор који су српски писци припремали имао националистички садржај. Њихова политика је била немешање у догађаје у Хрватску. Тврдили су да су „прогре-

сивне“ снаге хрватског друштва (СК и ССРН) у стању да осуде национализам у својој републици (АС, СКС, ЦК, 1966–1990, кутија 2, Девета пленарна седница ЦК СКС одржана 21. априла 1967. године, II свеска; АЈ, 837, КПР, II-4-6/29, 21. III – 25. V 1967).

Савез комуниста Србије није реаговао на језички сукоб док се није појавио „Предлог“, иако он није званично усвојен. Када је група српских писаца одговорила на „Декларацију“, српска партија је покренула механизам политичке осуде та два документа и кампање у штампи против потписника. СК Србије је званично реаговао на седници свог ИК ЦК 21. марта. „Предлог“ је за српску партију био националистички акт и наставак политике која је поражена на Брионском пленуму, што је била алузија на Александра Ранковића, који је на Брионском пленуму политички ликвидирао.

Политика партијског врха је спровођена „у бази“. Радило се у више праваца: Партија је настојала да натера чланове УКС да на новој скупштини осуде „Предлог“, покушала је да осуду документа издејствује и на скупштини Удружења преводилаца, одржавани су састанци основних организација чији су чланови били потписници на којима су они кажњавани, као и састанци других основних организација (посебно из области културе) на којима је „Предлог“ осуђиван (АБ, ГК СКС Београд, кутија 194 и 568).

Годишњу скупштину Удружења књижевних преводилаца Србије, одржану 26. марта 1967. у Београду, СКС је дочекао спремно. Окупљање књижевних преводилаца, делатника најближих књижевницима који су „Предлогом“ унели немир у српске и београдске партијске редове, била је идеална прилика за СК да докаже да су партијска национална политика и однос према језичком питању имали јасну подршку људи од пера.

Стварност је, ипак, била другачија од партијских намера. Писци и преводиоци, чији су ставови били ближи садржају „Предлога за размишљање“ него партијској политици, нису били склони да лако попусте пред партијским притиском и осуде своје колеге и пријатеље.

Партија се постарала да добро организује своје чланове међу преводиоцима и припреми њихов наступ на скупштини. Међутим, то није било довољно да успех партијске политике буде потпун. Спремајући се за дискусију на скупштини, група комуниста је припремила предлог за јавну осуду „Предлога“ и „Декларације“. О томе су дан раније обавестили Зору Миндеровић, председника удружења, како би она као члан СК подржала тај предлог. Међутим, она је сматрала да не треба давати никакве изјаве и да се може осудити „Декларација“, али не и „Предлог“, јер до тада није био објављен у штампи. Пре почетка скупштине комунисти су окупили око себе још неке од најугледнијих преводилаца и сви су се сложили да се оба текста јавно осуде. Члан СК Бранимир Живојиновић је поднео свој предлог који је био раније припремио. У њему је тражена најоштрија осуда „оживљавања и подгревања националистичких распри“ између хрватског и српског народа и оних који су „таквим политичким дигресијама желели да стичу неславан политички капитал“. Подржали су га бројни чланови удружења, од којих су неки своје слагање исказивали „узвизима и гласним упадицама“. Међутим, и противници јасне осуде „Предлога“ су били упорни. Доказивали су да је Удружење сталешка, а не политичка организација; да ни један ни други текст нису упућени њиховом Удружењу; да није zgodно да они накнадно дају своје мишљење кад се држава званично већ изјаснила; да није демократски оцењивати „Предлог“ који није интегрално објављен у штампи. Договорено је само

то да се Живојиновићев предлог у суштини прихвати и стилски дотера, за шта је изабрана комисија. Она је то тако урадила да је направила, према оцени заговорника осуде „Предлога“, „веома безбојан и блед текст“ у коме није остало скоро ништа од Живојиновићевог предлога (АБ, ГК СКС, кутија 194, 24. III 1967).

Значајан део партијске активности у данима после објављивања „Предлога“ била је акција међу комунистима књижевницима. Пред нови пленум Удружења књижевника Србије, који је био заказан за 2. април, у Београду је 31. марта 1967. у Градском комитету одржан састанак партијског актива књижевника, тј. актива комуниста чланова Удружења књижевника Србије. Разговарано је о „Декларацији“ и „Предлогу“. У вишечасовној дискусији учествовало је двадесетак књижевника. Мада су документа о језику осуђена, у исту пањима писаца чланова Савеза комуниста који нису потписали те текстове и оних који су их потписали су постојале разлике. Док они који их нису потписали нису правили разлику између „Декларације“ и „Предлога“ сматрајући их једнако штетним и опасним шовинистичким испадом и злочином, међу потписницима је било оних који су указивали на то да је „Предлог“ био само одговор на „Декларацију“ и да није био завршен и коначан текст, већ само радна верзија која, за разлику од „Декларације“ нија била јавно обелодањена.

После уводног говора Латинке Перовић, члана Извршног комитета ЦК СК Србије, састанак је настављен оштрим критикама комуниста књижевника на рачун својих колега потписника „Предлога“. Предњачили су Александар Вучо, Марко Ристић, Иван Ивањи, Младен Ољача, Петар Андрић и Браслав Борозан. Александар Вучо је у потписивању „Предлога“ видео „националистичко-шовинистички менталитет“ који је и даље имао

„запретених жаришта, нарочито међу интелектуалцима“. У „Предлогу“ је учовао само политички, а не научни значај и осудио покушаје да се ова акција представи као „црни хумор“ или као „васпитни револт“ на „Декларацију“, јер се радило о „невештој камуфлажи национализма“. Секретар Удружења књижевника Србије Младен Ољача је на идентичан начин третирао два документа о језику, повлачећи потпуну симетрију и стављајући између њих знак једнакости. Назвао их је „политичким близанцима“ и „политичким лешинама“, представио их као два прста исте руке које је требало заједно одсећи („тешко је без њих, али предлажем да их одсечемо“), јер су угрожавали темеље друштва за које су гинули најбољи синови народа. За „тон“ декларације је рекао да је „као да се обраћа некој аустроугарској власти а не социјалистичкој власти“. Исти епитет је дао и „Предлогу“ („исти алармантан, груб и драстичан тон“). Браслав Борозан је појаву „Декларације“ и „Предлога“ означио као „интелектуални дебакл једног дела југословенске интелигенције“. За сто година уназад, рекао је он, ниједан хрватски глумац није морао да учи српски језик да би играо у Београду нити је било који српски глумац учио хрватски језик да би наступао у Загребу (АЈ, 837, КПР, II-4-б/29, 21. III – 25. V 1967).

На састанку је говорило и неколико потписника „Предлога“ који су покушали да оправдају свој поступак: Антоније Исаковић, Зоран Мишић, Стеван Раичковић, Душан Анђелковић, Љубомир Симовић, Бранимир Шћепановић и Петар Џацић. Међу њима је било упадљивих разлика. Исаковић је настојао да оправда појаву „Предлога“, а други су признавали његову штетност, изражавајући спремност да носе све политичке последице (С. Раичковић, Анђелковић, Б. Шћепановић) (АЈ, 837, КПР, II-4-б/29, 21. III – 25. V 1967).

У центру пажње је био говор Антонија Исаковића, партијски најзвучнијег имена међу потписницима, који је своје ставове изложио доста опширно. Одбрану је базирао на више нивоа. Одбацио је оптужбу да предлагачи „Предлога“ нису ишли редовним путем на скупштини. Рекао је да нико никогa није чекао „из бусије“. Истицао је да није желео да „Предлог“ постане јавни документ: „То није био дефинитиван текст већ предлог за који се нуди да се о њему разговара кроз две недеље“. Тражио је да се узме у обзир контекст у којем је „Предлог“ настао и сагледа ситуација која је била у време његовог писања, јер је „Предлог“ настао као последица „Декларације“: „Иступајући са Предлогом мислим да је била намера групе да остане један глас макар у архиви, да српски писци, у тренутку објављивања 'Декларације' не споре хрватским писцима њихова права“. Указивао је и на то да објављивање „Декларације“ није било праћено никаквом реакцијом. Инсистирао је на томе да није било ниједне политичке осуде када су се појавиле вести о „Декларацији“ у медијима. Признао је да је документ прочитао пре него што га је потписао. С обзиром да је „Декларација“ усвојена „акламацијом“, Исаковић је сматрао да нико није имао право да хрватске писце спречава да пишу својим језиком, без обзира на то што је он интимно био на позицијама Новосадског договора („мислио сам и мислим и сада да ја, као српски књижевник, немам право да спречавам свога друга књижевника из Хрватске да он свој језик зове како хоће, макар ја остао, и стварно остао, на позицијама новосадског договора [...] Ако потписане институције хоће да раскину споразум, ја им то право, као Србин не могу да одузем, макар остао при новосадском споразуму. То је мој политички став. То је један од мотива зашто сам потписао Предлог“). Став да

је српскохрватски за њега један језик поновио је више пута у свом говору („За себе могу рећи да ћу радити на томе да српскохрватски буде јединствен језик. Чак и кад би се договорили да га одвојимо на хрватски и српски, ја га доживљавам као један језик.“). Кључни стуб његове одбране био је одбијање сваке везе са шовинизмом и унитаризмом: „Моја делатност је јавна. Писао сам и објављивао, а сада радим у „Просвети“. Оно што мислим ја сам и говорио. Нисам био човек са два лица. Нећу да примим оптужбу да сам унитариста, великосрбин, реакционар. Онај ко ми то каже, без обзира ко то био, карактерише себе а не мене“. Сматрао је да је „српски шовинизам“ најопаснији у свом унитаристичком виду који се јавља из објективног положаја српске нације, тј. из бројности Срба у Југославији, а да тај облик шовинизма не може бити потучен само на неком пленуму. „Предлог“, по њему, није имао ниједан унитаристички став, а негирао је и његов шовинистички карактер. Супротно је оцењивао „Декларацију“, рекао је да позива на равноправност народа у оквиру Југославије, али да је „тотално унитаристичка“ у оквиру Хрватске. Сматрао је да језик којим је она писана „не познаје кондиционале. Њоме се захтева“. Уосталом, „Декларација“ и „Предлог“, по Исаковићу, нису имали исту тежину, јер је иза „Декларације“ стало 18 институција, а „Предлог“ није сачинила никаква група писаца, јер она као група није ни постојала, нити се било када састала. Из свих тих разлога је потписао „Предлог“, иако није подржавао сваку формулацију у тексту. (ИАБ, ГК СКС, к. 533, 1967 III 31, Записник са састанка комуниста писаца Београда; АЈ, 837, КПР, II-4-6/29, 21. III – 25. V 1967, 325/4 и Информација са састанка књижевника чланова Савеза комуниста из Београда од 31. III 1967. године.)

Зоран Мишић је изнео у своју одбрану сличне мотиве за стављање потписа као Исаковић. Тврдио је да стављање потписа испод тог текста није било размишљање него „рефлекс“ и да он као београдски књижевник не може да каже загребачким књижевницима „не“. На могуће кајање због потписивања „Предлога“ могла је да укаже његова опаска да текст који је потписао није говорио оно што је осећао, а то је да није за цепање српско-хрватског језика. Изјавио је да „Предлог“ није имао, а требао је имати, „макар минималну ограду [...] да ми нисмо за цепање српскохрватског језика, да ми нисмо за раскидање Новосадске декларације“ и додао да га је, кад је овај текст прочитан, „онерасположило то што је звучао као посмртно слово јединству српских и хрватских књижевника“. Стеван Раичковић је у своју одбрану наводио одсуство било какве званичне реакције у данима после објављивања „Декларације“, па је, не слажући се са њом, потписао „Предлог“ на „линији личног незадовољства“ „Декларацијом“. За декларацију је сазнао 16. марта увече на телевизији. То што је тај извештај прочитан без икаквог коментара, као и што у медијима ни наредних дана није било политичке реакције, за њега је значило да су ставови из „Декларације“ били званично подржани. Правдао се и тиме да „Предлог“ није био нити је требало да буде јавни документ. Одбацио је сваку везу са шовинизмом („Шовинизам је био и остао неспојив са мојим бићем и именом“). Љубомир Симовић се, бранећи се, жалио на атмосферу која је у јавности створена после настанка „Предлога“, у којој је он као потписник „стављен у ситуацију да буде третиран као противник онога што [...] мора да буде најсветије сваком човеку ове земље“ и у којој је „страшно носити на својој савести већ 15 дана и 15 ноћи терет једне овакве осуде“. Релативизовао је

значај „Предлога“ и његовог потписивања ставом да је признајући мериторност хрватским лингвистима, мислио превасходно на њихову одговорност, сматрајући да потписници „Предлога“ неће бити „тако категорички схваћени“. Говорио је о томе да је „Предлогом“ требало само показати какве ће последице имати усвајање хрватских захтева, а не као захтев да се Бечки и Новосадски договор пониште или да се у Хрватској отварају српске, а у Србији хрватске школе. Уверавао је да се његов став није разликовао од става СК, али се у следећим речима осећао и призивук критике Партије и њене спорости у реаговању на догађаје у друштву: „Жалим што на нашим скуповима не можемо видети писце са већим политичким и књижевним искуством, видимо их само онда кад је све јасно“. Џацић је свој потпис објаснио као спонтану реакцију „на околности једног тренутка“ и инсистирао да се „Предлог“ третира само као концепт за размишљање, до дискусије, која је требало да уследи кроз 15 дана од његовог подношења. *Политика* је запазила да се само он изричито одрекао документа који је потписао изјавом да „Предлог“ више није могао „да буде база ни за каква моја размишљања нити за моја иступања“. За „Декларацију“ је сазнао из вечерње *Борбе* у четвртак, 16. марта. Био је испуњен „немиром и ојађеношћу“, посебно вешћу да су текст акламацијом подржали и хрватски писци. Душан Анђелковић је свој поступак правдао напетом атмосфером на скупштини и тиме да текст није ни прочитао. На скупштину је дошао „огорчен на декларацију“: „Био сам убеђен да је српскохрватски језик за нас неминовност створена и условљена борбом, заједничким животом и социјализмом и да историјски може само то јединство језика да јача а не да слаби“. Текст „Предлога“ је потписао, верујући да је то отпор „Декларацији“ и није га про-

читао. „Када сам чуо текст када је прочитан, ја сам се запрепастио“, јер је био на истим позицијама као „Декларација“, уместо да јој пружи жесток отпор. Завршио је ставом да је за њега раздвајање језика као „захтев да раздвојимо своју крв или своју свест“. Бранимир Шћепановић је истицао да је текст потписао пре него што су политички форуми осудили „Декларацију“. Тврдио је да „Предлог“ није био изазивачки акт, већ је то била „Декларација“ и тражио да они који потписницима импутирају шовинизам стишају страсти. Поновио је став изнет 19. марта да је „Предлог“ био иронија и довођење до апсурда захтева из „Декларације“. Затим је говорио о осећању стида потписника и закључио: „Категорички одбијам [...] да могу бити непријатељ социјализма, да могу бити шовиниста. Ако икад у то поверујем [...] сматрам да сам примио на себе, не само презир околине него сопствени презир који је можда најстрашнији и сматрам да себи, у томе часу бих морао, забранити да будем и писац а не само комуниста“ (АЈ, 837, КПР, II-4-6/29, 21. III – 25. V 1967; ИАБ, ГК СКС, к. 533, 1967 III 31, Vučetić, 2016).

Савез комуниста је очекивао да нова Скупштина Удружења књижевника Србије одржана 2. априла 1967. испуни два циља: осуди „Предлог за размишљање“ и изнуди покајање његових потписника и ограђивање од онога што су учинили. Пленум није требало да даје суд о српско-хрватском језику и да ли је то један или два језика, већ да политички окарактерише документа о језику. Документ је осуђен, али неки потписници нису одступили од својих ставова.

Највећи број писаца је осудио „Предлог за размишљање“, а ређе је помињана и „Декларација“: Драшко Ређеп, Владимир Буњац, Зоран Глушчевић. Осврћући се на „Декларацију“ Вито Марковић је кри-

тиковао њене ауторе да су били „похлепни на историју, хтели су на брзу руку да нешто прогласе историјским. Историја неће примити однарођене људе“. Осуди су се придружили и неки од потписника који су нападали текст који су потписали и критиковали себе (Александар Петровић, Васа Поповић, Слободан Стојановић, Миодраг Шијаковић, Бранимир Шћепановић) (АБ, ГК СКС, кутија 194, 24. III 1967, Белешка са Пленума Удружења књижевника Србије, одржаног на дан 2. априла 1967. године).

Неке писце потписнике „Предлога“ је ипак било тешко убедити да се самокриткују. Неколицина суштински није одступила са својих позиција, мада су неки од њих настојали да изнађу формулацију којом би задовољили потребу да се документ осуди, али и да избегну да осуде себе и своју улогу. Матија Бећковић („Предлог је депласирана ствар... ставио сам потпис испод погрешног текста“) и Брана Црнчевић („Признам да сам погрешно и потписао текст који је објективно штетан“) су пронашли формулације којима су формално осуђивали документ, али то Партију није задовољавало. Било је и оних сасвим непоколебљивих и бескомпромисних. Зоран Гавриловић, а поготово Михиз ниједном речју нису показали намеру да осуде текст „Предлога“. Тврдили су да је „Предлог“ био облик протеста, „који нажалост није добро примљен у јавности“. И неки од оних који су се покајали због стављања потписа испод „Предлога“ су узроке тражили у појави „Декларације“, напомињући да је она била полазна основа и повод за све што је касније наступило. За Зорана Гавриловића „Предлог“ је био резултат изненађења и сазнања да је већ и раније постојао низ шовинистичких испада са хрватске стране. Саша Петровић је изјавио да је потписао документ из револта према „Декларацији“ и српског ината. Они

који су остали непоколебљиви су се бранили тврдњом да „Предлог“ није био дефинитиван текст спреман за објављивање. Наставили су нападима на политичаре. Њих су оптужили да носе кривицу за последице које су наступиле из језичког спора, јер су јавности наметнули дискусију о „Предлогу“ што је довело до осуде аутора и потписника текста. Зоран Гавриловић је напао „брзу и нервозну политичку реакцију“. За њега је било недопустиво да се „Предлог“ изједначи са „Декларацијом“. Бошко Новаковић је, узевши у заштиту Живана Милисавца, кроз иронију и гласовно опонашање имитирао како су на „шале и вице“ Милисавца реаговали појединци из Матице хрватске. „Тврдо“ крило потписника „Предлога“ (Михиз, Гавриловић, Бећковић и Црнчевић) није хтело да прихвати за себе ниједну од оних оптужујућих квалификација које им је изрекао СК тих дана. Супротно ставовима комуниста и већине писаца, која је подржала осуду „Предлога“ и потписника, и која је сматрала да је атмосфера у јавности била нормална реакција на један „шовинистички и непријатељски акт“, они су одговорност пребацивали на који су подстакли реаговање јавности и створили услове „анатеме, у којој је дијалог немогућ“. Бећковић се „драматично“ питао да ли је један потпис испод „погрешног“ текста више значајнији него сви његови потписи до тада испод „правих“ текстова. Михиз је одбијао оптужбу да је хегемониста, националиста и шовиниста. Упозорио је да је „тешко изречену анатему претворити у дијалог“ и да неће и не може да учествује у расправи под теретом изречених дисквалификација. Оптужбе уперене против њих, које су тих дана изрицане на страницама штампе и у салама партијских форума, они су претварали у своје оптужбе против оних који су у јавности креирали атмосферу хајке против неколицине интелектуалаца. Саша Пе-

тровић, Матија Бећковић и Брана Црнчевић су се питали коме би они као непартијци требало да одговарају, коме су политички одговорни, ко је њима компетентан да суди: „Дуги низ година мене су сматрали политички неквалификованим јер нисам члан СК а данас се од мене тражи да сносим одговорност“ – рекао је Петровић (АБ, ГК СКС, кутија 194, 24. III 1967, Белешка са Пленума Удружења књижевника Србије, одржаног на дан 2. априла 1967. године).

Чињеница да су половина потписника „Предлога“ (21) били комунисти била је тежак ударац за Савез комуниста Србије. Партија је на тај изазов одговорила партијским казнама, избегавајући да потписнике гони кривично. Казне су изрицане на састанцима основних партијских организација у којима су били учлањени. Највећи број комуниста потписника „Предлога“ кажњен је последњом опоменом (7) или укором (7). Опоменом је кажњено 3, а двоје је избегло формалну казну (Мира Алечковић и Зуко Џумхур), који су само „другарски“ критиковани. Антоније Исаковић је поднео оставку на чланство у ЦК СКС (Селинић 2015).

Осим осуде на партијским састанцима и састанцима струковних организација, Партија је потписника „Предлога“ казнила и вишедељном кампањом осуде на страницама штампе. Језичко питање је скинула са дневног реда, макар у смислу дневне политике, Десетом градском конференцијом СК Београда 17/18. априла и 9. седницом ЦК СК Србије 21. априла. ЦК СКС се задржао на уобичајеним оценама да је политичка активност после 4. Пленума омогућила да се о међунационалним односима говори отворено и да је јавност изрекла праву оцену докумената о језику и да се о отвореним националним питањима мора расправљати „у механизму који за то постоји у нашем систему“ (АС, СКС, ЦК,

1966–1990, кутија 2, Девета пленарна седница ЦК СКС одржана 21. априла 1967. године, I свеска).

После ових партијских скупова, језички сукоб више није био у жижи интересовања јавности. Потписници „Предлога“ су јавно жигосани на страницама штампе вишенедељном кампањом, а комунисти међу њима су претрпели и партијску критику и кажњавање партијским казнама. Тиме језички спор, а посебно национално питање, нису били ни издалека решени. У Хрватској ће талас национализма кулминирати почетком седамдесетих, а у Србији ће национално оријентисани интелектуалци наставити да указују на неравноправан положај Србије после уставних реформи, тежак положај Срба на Косову и Метохији, потребу вођења бриге о Србима ван Србије и на опасност од сужавања српског националног простора формирањем црногорске нације.

Извори и литература

Архив Југославије (АЈ)

фонд 837, Кабинет председника Републике (КПР)

Архив Србије (АС):

ЦК СКС 1966-1990

Историјски архив Београда (ИАБ:)

ГК СКС

Vuković, Zdravko. *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma. Moji stenografski zapisi 1966–1972*. Beograd: Narodna knjiga, 1989. Штампано.

Vučetić, Radina. *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*. Beograd: Clio, 2016. Штампано.

Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Beograd: Nolit, 1988.

- Димић, Љубодраг. *Историја српске државности, књига III, Србија у Југославији*. Нови Сад: Српска академија наука и уметности (огранак у Новом Саду), „Беседа“, издавачка установа православне епархије Бачке и Друштво историчара јужнобачког и сремског округа, 2001. Штампано.
- Jaroszewicz, Henryk. *Jugosłowianskie spory o status języka serbsko-chorwackiego w latach 1901–1991*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006. Штампано.
- Николић, Коста. *Српска књижевност и политика (1945–1991), главни токови*. Београд: Завод за уџбенике, 2012. Штампано.
- Селинић, Слободан. „Реакције комуниста Београда на 'Предлог за размишљање' књижевника Србије 1967: документа“. *Токови историје* 1 (2015): 163–186.
- Селинић, Слободан. *Србија и језички сукоб у Југославији 1967*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2017. Штампано.
- Ђосић, Добрица. *Лична историја једног доба. Време искушења 1951–1968*. Београд: Службени гласник, 2009. Штампано.

Slobodan Selinić

BELGRADE WRITERS AND LANGUAGE DISPUTE IN YUGOSLAVIA 1967.

With the publication of the “Declaration on the Name and the Position of Croatian Literary Language” in March 1967 which was supported by the most important Croatian scientific and cultural institutions, the language issue came to the spotlight and thus aggravated the national conflicts. This document supported the recognition of separate Croatian language and it demanded that civil servants, teachers and officials, regardless of their origin, use for official purposes language of the environment where they worked. A group of Serbian writers responded to this document with “The Proposal for Thinking” which accepted

the separation of Serbian and Croatian language and demanded that the right to education on their language and alphabet, the use of their language and alphabet in communication with the authorities and right to found their own cultural institutions were guaranteed by the constitution to Croats in Serbia and Serbs in Croatia. The initiators of the "Proposal" were Serbian intellectuals, mostly gathered around the publishing house "Prosveta", whereas the leading role was played by Borislav Mihailović Mihiz, Antonije Isaković, Zoran Gavrilović, Duško Radović, Brana Crnčević and Matija Bečković. The signatories of the "Proposal for Reflection" were not unique in their attitudes and not all of them stood resolutely behind their signatures. This group was heterogeneous, and the prominent nationalists were in the minority. Many of them signed the "Proposal" as a reaction to the appearance of "Declaration", and some did not even read a text. Some of the signatories, namely Mira Alečković, Zuko Džumhur, Živorad Mihajlović, Dušan Andjelković, Rade Nikolić, Radivoje Pešić, Božidar Šuica, Žika Lazić and Vasa Popović withdrew their signatures at the very assembly at which they signed the document or over the following days by the letters to the City Committee or by the letters published in the press. Unlike them, the hard core, including Antonije Isaković, Borislav Mihailović, Zoran Gavrilović, Matija Bečković and Brana Crnčević, did not abandon their stands. The government reacted by pulling the equality sign between the two documents, marking them as a nationalist diversion through a public campaign of condemnation of documents and their compilers and punishing the party members among the signatories.